

**De aantrekkingskracht van steenkool.
De arbeidsmigratie van Poolse mijnwerkers en hun
gezinnen naar Kerkrade en de directe omgeving
(1906-1919)**

Bram Sentjens (s1033098)

Bachelorscriptie (B3)

Begeleidend docent: Prof. Dr. J. Van Lottum

Tweede corrector: Dr. T. Riswick

15-6-2022

Woordenaantal: 8400.

Inhoudsopgave

Inleiding.....	3
Status Quaestionis	4
Bronnen en methodologie	7
Aantallen en verblijfsduur van de Poolse mijnwerkers en hun gezinnen	9
Een demografisch profiel van de Polen in Zuid-Limburg.....	14
De geboorteplaatsen en migratiestromen van de Polen in Kerkrade en de nabije omgeving	17
De religieuze overtuiging en de regionale spreiding van de Poolse mijnwerkers en hun gezinnen.....	23
Conclusie	26
Appendix	29
Bibliografie.....	32
Primaire bronnen	32
Secundaire literatuur	32
Digitaal bronmateriaal	34

Inleiding

In het voorjaar van 1909 ondernamen drie broers, Bernhard, Robert en Viktor Hanowski tezamen met hun gezinnen de treinreis vanuit Gelsenkirchen in het Ruhrgebied (Duitsland) naar Kerkrade. Zij waren ondergronds mijnwerker van beroep en trokken naar Nederland om aldaar te werken in de steenkolenmijnen van de Oude Mijnstreek. De oudste, Robert, zette samen met zijn echtgenote Martha Gradziella en hun drie kinderen op 23 maart voet op Nederlandse bodem. Drie dagen later arriveerde zijn jongste broer Bernhard met zijn gezin. Op dertig maart schreef ook middelste broer Viktor zich in Kerkrade in, tezamen met zijn echtgenote Franziska Czybora en hun kroost.¹ Hun achternamen vermoedden dat zij van verder kwamen dan het Ruhrgebied waar zij in de trein waren gestapt. Een blik in het bevolkingsregister en de kaart bevestigde dit gegeven. Hun geboorteplaats: Lansk in de toenmalige provincie Oost-Pruisen, behorend tot het Duitse Keizerrijk. Tegenwoordig heet het dorpje Rybaki, nabij de stad Olsztyn in de provincie Ermland-Mazurië, in het huidige noordoosten van Polen. Rybaki telt heden ten dage niet meer dan vijftig inwoners.²

De steenkoolontginning in de Oude (later Oostelijke) Mijnstreek kwam goed op gang omstreeks 1905. Toen opende op grote schaal verschillende steenkolenmijnen in onder meer Heerlen, Kerkrade, Schaesberg en Eygelshoven.³ Om het steenkool uit de grond te kunnen halen, hadden de mijnbesturen veel personeel nodig. Omdat hier vanuit de regio niet aan kon worden voldaan, had enerzijds een economische oorzaak, namelijk het gebrek aan mankracht. Heerlen, De grootste plaats in de regio, omvatte volgens de volkstelling van 1899 slechts 6812 inwoners.⁴ Anderzijds speelden ook sociale factoren mee, Zuid-Limburg had nog een sterk ruraal en agrarisch karakter, waardoor de mijnbouw in deze periode moeilijk aan personeel met ondergrondse ervaring kon komen.⁵ Dit ervaren personeel werd veelal geworven vanuit het Ruhrgebied in Duitsland, waar al sinds 1870 een bloeiende steenkool- en staalindustrie bestond. In de steenkolenmijnen van het Ruhrgebied werkten niet alleen etnische Duitsers, maar ook contingenten etnische Polen, Tsjechen en Slovenen.⁶ Voorgenoemde drie entiteiten hadden voor 1919 geen eigen staat. Zij behoorden voor deze

¹ Database van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in Kerkrade.

² Ehemalige Ostgebiete: <http://ehemalige-ostgebiete.de/de/place/178996-lansk> (geraadpleegd 12-5-2022).

³ Serge Langeweg, *Mijnbouw en arbeidsmarkt in Nederlands-Limburg. Herkomst, werving, mobiliteit en binding van mijnwerkers tussen 1900 en 1965* (Hilversum 2011) 29-40.

⁴ Volkstelling 1899, deel 11, Limburg. (geraadpleegd 12-5-2022).

⁵ Ad Knotter, 'Inleiding' in: idem, *Mijnwerkers in Limburg. Een sociale geschiedenis* (Nijmegen 2011) 36-53, aldaar 39.

⁶ Christoph Klessmann, *Polnische Bergarbeiter im Ruhrgebiet* (Göttingen 1978) 32-37.

periode ofwel tot het Duitse Keizerrijk ofwel tot Oostenrijk-Hongarije ofwel tot het Tsaristisch Rusland.

Vanzelfsprekend hadden de steenkolenmijnen niet alleen in de beginfase arbeiders nodig. Gedurende de gehele periode dat de mijnen in bedrijf waren tot 1971, waren mijnwerkers een onmisbare schakel in het arbeidsproces. Nadat de Tweede Wereldoorlog vele industrieën en gebouwen had vernietigd, was de steenkoolproductie van groot belang om de Wederopbouw zowel nationaal als internationaal in gang te zetten.⁷ Hiervoor werden vanuit heel Europa jongemannen geworven voor de Nederlandse steenkoolindustrie, waaronder een groot contingent Polen. Zij kwamen vooral gedurende de periode 1945-1955.⁸

In dit onderzoek stonden de Poolse mijnwerkers die naar Zuid-Limburg kwamen, centraal. Deze mijnarbeiders kwamen bovendien niet alleen, zij brachten gezinnen met vrouw en kinderen mee naar Nederland. In dit paper wordt getracht een beeld te schetsen van de migratiegeschiedenis van deze groep Poolse mijnwerkers en hun gezinnen. Specifiek wordt bedoeld om aan de hand van gegevens uit het bevolkingsregister, een systematisch profiel te reconstrueren van beide groepen. Dit paper probeert inzicht te verschaffen in onder meer het aantal mijnwerkers en gezinsleden dat naar Nederland trok, alsmede hun geboorteplaats, religie en gezinssamenstelling. Voorgenoemde groepen Polen worden met elkaar vergeleken en daarmee in een vergelijkend perspectief geplaatst. Dit resulteert in de volgende onderzoeksvraag: hoe zag de migratiegeschiedenis en het systematisch profiel eruit van de eerste generatie Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in de Oude Mijnstreek tussen 1906-1919 in vergelijking tot de Poolse mijnwerkers die naar de Oude Mijnstreek kwamen gedurende de periode 1945-1955?

Status Quaestionis

Door de jaren heen heeft arbeidsmigratie een prominente plaats verworven in de historiografie, getuigende het grote aantal werken dat hierover zijn verschenen. Arbeidsmigratie ofwel economische migratie was volgens Castles, Miller en De Haas de meest voorkomende vorm in de migratiegeschiedenis.⁹ Hierin werd onderscheid gemaakt tussen migratie van ervaren en onervaren mijnarbeiders. Toen de eerste generatie Poolse

⁷ Idesbald Goddeeris, *De Poolse migratie in België 1945-1950. Politieke mobilisatie en sociale differentiatie* (Amsterdam/Leuven 2005) 141-143.

⁸ Langeweg, *Mijnbouw en arbeidsmarkt in Nederlands-Limburg*, 177-183.

⁹ Stephen Castles, Hein de Haas, Mark Miller, *The Age of Migration: International Population Movements in the modern World* (Londen 2020, zesde herziende versie) 31-32.

mijnwerkers vanuit het Ruhrgebied naar Zuid-Limburg kwamen, hadden zij voor het overgrote deel reeds ervaring opgedaan. Zij waren immers noodzakelijk om in het begin het arbeidsproces op gang te helpen.¹⁰ Daarentegen zochten mijnbedrijven na de Tweede Wereldoorlog vooral naar nieuwe aanwas, mijnwerkers die geen ondergrondse ervaring hadden. Dat kwam mede doordat er reeds voldoende aanbod van geschoolde arbeiders was in de Oostelijke Mijnstreek. De Polen kregen volgens Castles, Miller en De Haas in het algemeen een bijzondere plaats in het migratiecurriculum. Zij migreerden namelijk substantieel vaker dan andere bevolkingsgroepen naar andere delen van Europa en Noord-Amerika. Hierdoor werd volgens de auteurs soms onterecht gesproken over een Poolse Diaspora, ondanks dat zij niet met geweld ergens heen werden gevoerd.¹¹

De benadering over arbeidsmigratie met betrekking tot de Poolse bevolking differentieert in twee categorieën. Respectievelijk zijn dat migratie of arbeidsmigratie in het algemeen en de Poolse gemeenschappen buiten de Poolse landsgrenzen. Over migratie en arbeidsmigratie in Nederland verschenen mettertijd verschillende titels die licht wierpen op de diverse migratiestromen in de Nederlandse geschiedenis. Onder meer de gebroeders Lucassen schreven hier een overzichtelijk werk over.¹² Zij hadden echter geen plaats gegeven aan de komst van Polen naar Zuid-Limburg. Obdeijn en Schrover deden dit daarentegen wél, maar zeer summier.¹³ Het profiel van de Poolse mijnwerkers en verdere achtergrondinformatie lieten zij grotendeels achterwege. Hierdoor ontstond een hiaat in de historiografie over de arbeidsmigratie van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen naar Zuid-Limburg, zeker wat betreft de periode vóór 1919.

Op regionaal of provinciaal niveau zette het werk van Remigius Dieteren uit 1962 de toon wat betreft migratiegeschiedenis in de Oostelijke- en Westelijke Mijnstreek, met zijn *Migratie in de Mijnstreek 1900-1935*.¹⁴ Dieteren classificeerde echter alle Poolse mijnwerkers als Duitsers of Oostenrijkers (Russen of Polen die werden geboren in Tsaristisch Rusland werden in zijn geheel buiten beschouwing gelaten). Zij waren immers Duits of Oostenrijks staatsburger en zo maakte Dieteren hierin geen onderscheid tussen verschillende entiteiten. Een ander belangrijk werk op regionaal schaalniveau verscheen, was het werk van Serge Langeweg. Hij bracht met zijn werk de herkomst en werving van de mijnwerkers in Zuid-

¹⁰ Serge Langeweg, 'Werving, herkomst en binding van mijnwerkers' in Ad Knotter: *Mijnwerkers in Limburg. Een sociale geschiedenis* (Nijmegen 2011) 56-98, aldaar 57-59.

¹¹ Castles, Haas, Miller, *The Age of Migration*, 82-83.

¹² Jan en Leo Lucassen, *Vijf eeuwen migratie. Een verhaal van winnaars en verliezers* (Amsterdam 2018).

¹³ Herman Obdeijn en Marlou Schrover, *Komen en gaan. Immigratie en emigratie in Nederland vanaf 1550* (Amsterdam 2008) 162-164.

¹⁴ Remigius Dieteren, *Migratie in de Mijnstreek 1900-1935* (Nijmegen 1962).

Limburg tussen 1900-1965 in kaart. Hij benoemde, anders dan Dieteren, wel de verschillende entiteiten die bestonden binnen de grenzen van het Duitse Keizerrijk en Oostenrijk-Hongarije.¹⁵ Daarentegen liet hij de echtgenotes en de gezinnen van deze groepen buiten beschouwing en richtte zich expliciet op de mijnwerkers zelf. Langeweg schreef bovendien een stuk over de herkomst van de mijnwerkers in de bundel van Knotter, die onder zijn redactie een sociale geschiedenis van de mijnarbeiders in Zuid-Limburg tot stand liet komen.¹⁶ Het werk van Langeweg was van buitengewoon belang om de arbeidsmigratie in de Oostelijke mijnstreek te verkennen.

De tweede categorie met betrekking tot de historiografie van de Poolse mijnwerkers waren de Poolse gemeenschappen buiten de Poolse landsgrenzen. Een goed voorbeeld hiervan was het werk van Christoph Klessmann, die in 1978 de Poolse mijnwerkersgemeenschap in het Duitse Ruhrgebied in kaart bracht op basis van demografische gegevens.¹⁷ Hij classificeerde deze groep als *Ostwanderers* (oostwandelaars), personen die vanuit de *Ostprovinzen* van het Duitse Keizerrijk naar het westen trokken om aldaar te werken. In navolging van het werk van Klessmann verschenen nog diverse casestudy's over de Polen in het Ruhrgebied. Voorbeelden hiervan waren de werken van Richard Murphy over Polen in Bottrop (Ruhrgebied) en Matthias Blazek over de Poolse migratie naar deze industriële regio in de tijd van het Duitse Keizerrijk (1870-1918).¹⁸ Voor de Poolse gemeenschap in België speelde het werk van Idesbald Goddeeris een substantiële rol. Goddeeris tekende zijn werk niet zozeer op vanuit het perspectief van arbeidsmigratie. Hij keek daarentegen naar de algehele migratie van Polen naar België vlak na de Tweede Wereldoorlog.¹⁹

Op regionaal en lokaal niveau zijn eveneens diverse casestudy's over Polen in Zuid-Limburg. Een goed voorbeeld hiervan was het werk van de antropoloog Frans Wojciechowski, die een cultuurhistorische studie schreef over het Polen alhier. Hij benadrukte in zijn werk vooral de rol van het verenigingsleven.²⁰ Een andere kwalitatieve bron waren de memoires van Maria Luczak, opgetekend door haar kleinzoon Stephan Wojtkowiak. Buiten voorgenoemde bron ontbraken kwalitatieve bronnen over de Poolse arbeidsmigratie van

¹⁵ Langeweg, *Mijnbouw en arbeidsmarkt in Nederlands-Limburg*, 123-130.

¹⁶ Serge Langeweg, 'Werving, herkomst en binding van mijnwerkers' in Ad Knotter: *Mijnwerkers in Limburg. Een sociale geschiedenis*, 56-98.

¹⁷ Klessmann, *Polnische Bergarbeiter*, 11-22.

¹⁸ Richard Murphy, *Gästarbeiter im Deutschen Reich: Polen in Bottrop 1891-1933* (Wuppertal 1985); Matthias Blazek, *Polacy w Westfalii- Polen in Westfalen. Polnische Migration ins Ruhrgebiet zur Zeit des Deutschen Kaiserreichs* (Stuttgart 2021).

¹⁹ Goddeeris, *De Poolse migratie in België 1945-1950*, 2-10.

²⁰ Zie hiervoor onder meer het werk van Frans Wojciechowski, *Honderd jaar Polen in Zuid-Limburg* (Heerlen 2006).

mijnwerkers naar Nederland in zijn geheel.²¹ Vanuit de sociologische discipline gaf het werk van Paul Brassé en Willem van Schelven antwoord op de vraag, hoe de sociale en economische verhoudingen waren in een vergelijkend perspectief tussen Poolse, Sloveense en Italiaanse mijnwerkers.²² Daarentegen gaven geen van beide werken een demografische analyse hoeveel mijnwerkers naar Nederland kwamen. Het werk van Petra Versteegh gaf deze inzichten wél, maar deed dit voor de periode tussen 1920 en 1930. Zij plaatste de Poolse mijnwerkers in een vergelijkend perspectief tussen Nederlandse, Belgische en Duitse steenkolenmijnen.²³

Aan de hand van voorgenoemde stand van het onderzoek is aangetoond dat er een hiaat in de historiografie zit. Er was immers nog geen demografische benadering van de Poolse mijnwerkers en hun gezinnen die naar Nederland migreerden tussen 1906 en 1919. Dit onderzoek over deze ‘vergeten’ groep probeert zodoende bij te dragen aan de sociale geschiedschrijving van de Mijnstreek in deze periode. Bovendien tracht het eveneens een bijdrage te leveren aan de geschiedschrijving omtrent arbeidsmigratie in een nationale Nederlandse context. Hieronder volgt een uitwerking over de bronnen en methodologie hoe dit onderzoek tot stand zijn gekomen.

Bronnen en methodologie

Om de Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in kaart te brengen, maakte dit onderzoek gebruik van het bevolkingsregister. In het Nederlandse bevolkingsregister noteerden de ambtenaren tussen 1850 en 1920 per gemeente alle gegevens zoals naam, geboortedatum en -plaats en kerkelijke gezindte systematisch per gezin of huisadres. Bovendien schreef de gemeente eveneens de datum van inschrijving op en waarheen zij vertrokken wanneer zij weggingen uit de gemeente. Omdat de Polen voor 1919 werden opgetekend als Duitser, Oostenrijker of Rus, nam dit onderzoek alleen personen op met een Pools klinkende achternaam of met een plaats van herkomst in het huidige Poolse taalgebied. Dit betekent dat waarschijnlijk niet iedere Poolse mijnwerker en zijn gezin zijn meegenomen. Bijkomende moeilijkheid was hierin de taalbarrière. De ambtenaar van de burgerlijke stand schreef immers op wat hij hoorde, waardoor geboorteplaatsen en namen fonetisch werden opgetekend en niet altijd

²¹ Stephan Wojtkowiak, *Je moet weten hoe haas hupt. Herinneringen aan een microkosmos in Limburg* (Schinveld 2000).

²² Paul Brassé en Willem van Schelven, *Assimilatie van vooroorlogse immigranten. Drie generaties Polen, Slovenen en Italianen in Heerlen* (Den Haag 1980).

²³ Anna Petra Versteegh, *De onvermijdelijke afkomst? De opname van Polen in het Duits, Belgisch en Nederlands mijnbedrijf in de periode 1920-1930* (Nijmegen 1994).

correspondeerde met de daadwerkelijke spelling. Dit onderzoek houdt de spelling van de ambtenaar in stand en probeert de namen niet te ‘verpoolsen’. Een voorbeeld van een verschillend gespelde achternaam was Lorenz Rechlewsky. In Kerkrade werd hij namelijk met deze spelling ingeschreven. Toen hij verhuisde naar Schaesberg, schreef de ambtenaar zijn naam als Lorenz Rycklewski op.

Om het onderzoek behapbaar te houden, doordat álle bevolkingsregisters van de betreffende gemeente tussen 1900 en 1919 doorzocht moesten worden, is gekozen om het onderzoek toe te passen op een aantal zorgvuldig gekozen gemeentes. In dit onderzoek zijn de volgende gemeentes opgenomen: Eygelshoven, Kerkrade, Schaesberg, Simpelveld en Ubach over Worms. Deze gemeentes lagen aaneengesloten in de zogenaamde Oude Mijnstreek. Bovendien werkte in deze gemeentes het overgrote deel van de mannelijke beroepsbevolking in de mijnbouw. Zo tracht dit onderzoek een eerste verkenning van de Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in de periode 1906-1919 te kunnen vormen. Voor alle gemeentes heeft dit onderzoek gebruik kunnen maken van de bevolkingsregisters, met uitzondering van Ubach over Worms. Deze was aldaar niet aanwezig. In plaats hiervan zijn de registers van ingekomen personen gebruikt. Helaas waren deze gegevens incompleet, omdat de ambtenaar alleen het gezinshoofd consequent inschreef en niet altijd alle gezinsleden meenam in zijn inschrijving. Aan de hand van voorgenoemde bevolkingsregisters is een database in Excel samengesteld met de gegevens die voorhanden waren uit het bevolkingsregister. Vervolgens is hier een descriptieve resultatenanalyse op losgelaten om een systematisch profiel van deze groep mijnwerkers en hun gezinnen te kunnen weergeven. Omdat er voor de tweede generatie Poolse mijnwerkers die tussen 1945 en 1955 kwamen, beduidend meer gegevens voorhanden zijn, put dit onderzoek hiervoor uit de secundaire literatuur.

Om een antwoord op de hoofdvraag van dit onderzoek te formuleren, zal dit onderzoek worden uitgesplitst in verschillende deelvragen. Zo zal ook de structuur worden vormgegeven: ten eerste worden de aantallen in kaart gebracht. Hoeveel mijnwerkers en gezinsleden kwamen er eigenlijk naar Nederland in de periode 1906-1919, aangevuld met de verblijfsduur hoelang zij per gemeente verbleven. Hierin wordt ook kort de woonsituatie van mijnwerkers in deze periode aangestipt. Vervolgens wordt gekeken naar de gezinnen, leeftijd van de mijnwerker, het geboortecijfer en de huwelijkspartner. Aansluitend op de huwelijkspartner en de afkomst hiervan wordt ook de afkomst van de mijnwerker gedetermineerd, hiermee doelt dit onderzoek op de geboorteplaats alsmede religie. Tenslotte komen alle elementen tezamen in de conclusie, waar een aanbeveling zal worden gedaan voor vervolgonderzoek.

Aantallen en verblijfsduur van de Poolse mijnwerkers en hun gezinnen

Over het aantal Poolse mijnarbeiders dat zich in Nederland vestigde gedurende de periode 1906-1919, waren interpretatieverschillen tussen historici te bespeuren. Dit kwam mede doordat concrete cijfers van de Nederlandse overheid ontbraken, omdat zij niet als eigenstandige entiteit werden aangeduid in bijvoorbeeld volkstellingen. Pas vanaf 1920 werden zij meegenomen in dergelijke onderzoeken, toen de Republiek Polen op de kaart verscheen. Mettertijd noemden historici verschillende aantallen. Obdeijn en Schrover telden ongeveer 300 Poolse mijnarbeiders omstreeks 1920 in de gehele regio.²⁴ Daarentegen sprak Wojciechowski over een gemeenschap (gedoeld op mannen, vrouwen en kinderen) van circa 2000 personen.²⁵ Volgens Versteegh bevonden zich in Nederlands-Limburg omstreeks 1920 934 mensen met een Pools paspoort.²⁶ De getallen die deze historici noemden, verschilden dus behoorlijk van elkaar. Bovendien telden zij respectievelijk voor de gehele Mijnstreek of voor de gehele provincie Limburg.

Aan de hand van de methodologie die dit onderzoek hanteerde, kwam een heel ander aantal Poolse mijnwerkers en gezinsleden aan het licht. In voorgenoemde vijf gemeentes arriveerden tussen 1906-1919 al ruim 2100 personen met een Pools klinkende achternaam of hadden een geboorteplaats in het Poolse taalgebied.²⁷ Waarschijnlijk woonden en werkten er alhier te lande nog veel meer. Dit aantal kwam tot stand door het aantal inschrijvingen van mijnarbeiders met hun gezinnen bij elkaar op te tellen. De grootste concentratie Poolse mijnarbeiders en gezinnen bevond zich in deze periode te Kerkrade. Hier bespeurde het onderzoek minimaal 187 Poolse mijnwerkers, 183 echtgenotes en 581 kinderen. Gecumuleerd maakte dit 951 personen.²⁸ Toch vormden de Polen slechts een marginale groep in de gemeente Kerkrade, dat een bevolking van ca. 15500 zielen telde omstreeks 1909. Zo maakte de Polen in Kerkrade voor ongeveer 6,1% deel uit van de totale bevolking.²⁹ Deze aantallen golden niet voor de gehele periode, maar gaven een indicatie. In de gemeente Schaesberg lag het percentage Polen ten aanzien van de rest van de bevolking veel hoger. Bovendien groeide hier het inwoneraantal van de gemeente in het algemeen buitengewoon hard. Schaesberg ging

²⁴ Obdeijn en Schrover, *Komen en gaan*, 164.

²⁵ Wojciechowski, *Honderd jaar Polen in Zuid-Limburg*, 19-32.

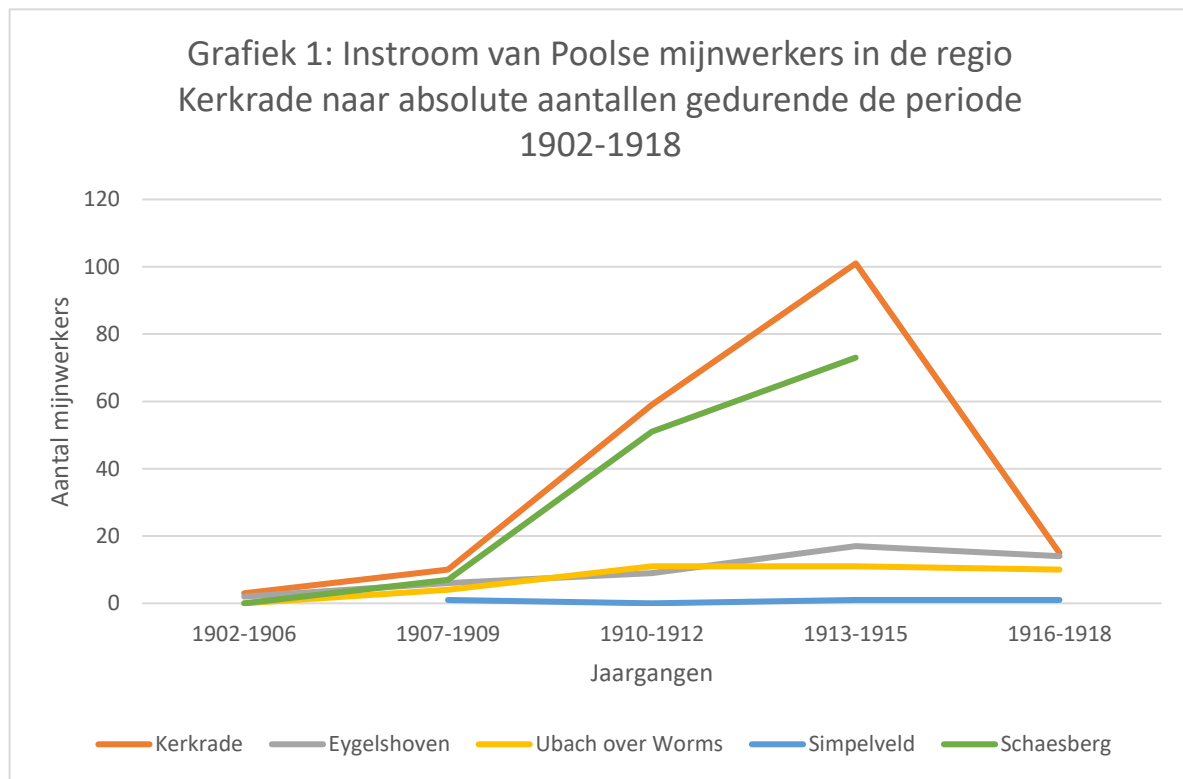
²⁶ Versteegh, *De onvermijdelijke afkomst*, 164.

²⁷ Resultatenanalyse van de databases van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in de gemeentes Eygelshoven, Kerkrade, Schaesberg, Simpelveld en Ubach over Worms.

²⁸ Database van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in de gemeente Kerkrade, 1906-1919.

²⁹ Volkstelling 1909, deel 02 T1, Kerkrade.

van 2900 inwoners in 1909 naar ruim 6400 omstreeks 1920.³⁰ Tussen de vijftien en vijfentwintig procent hiervan was van Poolse herkomst, circa 730 personen.³¹

Bron: Resultatenanalyse van de databases van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in de gemeentes Eygelshoven, Kerkrade, Schaesberg, Simpelveld en Ubach over Worms, ontleend aan de bevolkingsregisters.

De Polen arriveerden niet allen tegelijkertijd in Zuid-Limburg. Onderstaande grafiek geeft de instroom van de Poolse mijnwerkers tussen de periode 1906-1918 in de onderzochte gemeentes weer. De nieuwe aanwas mijnarbeiders vestigde zich niet evenredig over de gekozen gemeentes. Kerkrade stak er met kop en schouders bovenuit, gevolgd door Schaesberg. Alleen in de gemeente Simpelveld bleef de instroom van Poolse mijnwerkers achter. Hier vestigden zich in de gehele periode slechts drie Poolse mijnwerkers met hun gezinnen. De eerste mijnwerkers arriveerden in de Oude Mijnstreek omstreeks 1906, waarna het aantal gestaag toenam tot 1909. De grootste piek van instroom van nieuwe Poolse mijnwerkers vond plaats tussen 1910 en 1914, aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog. Deze nieuwe arbeiders waren zeer gewild. Tussen 1906 en 1915 nam de productie van steenkool namelijk toe van 500.000 ton 1906 naar ruim 2.200.000 ton negen jaar later, een verviervoudiging.³²

³⁰ Volkstelling 1909, deel 02 T1, Schaesberg ; Volkstelling 1920, deel 02 T1, Schaesberg.

³¹ Database van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in de gemeente Schaesberg, 1906-1919.

³² Serge Langeweg en Leen Roels, Buitenlandse arbeiders in de steenkolenmijnen van Luik en Nederlands-Limburg in de twintigste eeuw: een vergelijking via: demijnen.nl (geraadpleegd 18-5-2022).

Door de enorme toeloop van mijnwerkers ontstond in deze gemeentes een gigantische woningnood. Gemeenteraden voorzagen problemen omtrent de huisvesting van mijnarbeiders. Veel particulieren verhuurden in deze periode een kamer of kelder aan hele gezinnen en zelfs alleen bedden werden per dienst (van acht uur) aangeboden voor de verhuur.³³ Mijnbesturen en gemeentes besloten in actie te komen en bouwden in samenspraak met elkaar mijnwerkerskolonies voor de toestromende mijnarbeiders met hun gezinnen. Dit waren grootschalige woongroepen waar de mijnwerkers en hun gezinnen konden of zelfs moesten gaan wonen. Een aantal van deze kolonies werd gebouwd volgens de *Tuindorpgedachte*, zoals de Hopel in Eygelshoven. Deze kolonies kenmerkten zich door kleine huisjes met ieder een eigen tuintje, om groenten te telen en wat kleinvee te houden naast de ondergrondse werkzaamheden.³⁴

Na de uitbraak van de Eerste Wereldoorlog in de zomer van 1914 vlakte de instroom van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen af. Deze afvlakking hield aan tot na de oorlog. De Europese grootmachten het Duitse Keizerrijk, Oostenrijk-Hongarije en Tsaristisch Rusland raakten alle drie betrokken in dit conflict, zodat de Poolse mannen werden opgeroepen voor conscriptie. Met name de Polen uit het Duitse Keizerrijk (waar het overgrote deel vandaan kwam), werden massaal opgeroepen. Velen probeerden de dienstplicht te ontlopen door naar Nederland uit te wijken. Zo kwam een opvallend aantal Polen in het jaar 1914 in de Zuid-Limburgse mijnbouw terecht.³⁵ Anderen staken toch de grens naar de andere zijde over om onder de wapenen te dienen, maar overleefden de strijd niet. Bijvoorbeeld Hermann Mlodjanowski, hij kwam in 1909 naar Kerkrade vanuit Bochum (Ruhrgebied), maar sneuvelde op dertigjarige leeftijd op 25 april 1915 in Frankrijk. Hij liet zijn vrouw Emma Nimmenich en één zoon achter.³⁶ Anderen deserteerden actief en staken de grens naar Nederland over om niet gepakt te worden, zoals Blasius Divjak. Hij registreerde zich met zijn echtgenote Theresia Meizer en hun zes kinderen op 22 december 1916 in Kerkrade. Opvallenderwijs stuurde de Nederlandse overheid hen niet terug. Sommige mijnbesturen maakten namelijk dankbaar gebruik van deserteurs door hen werk te verschaffen, zoals de Domaniale Mijn.³⁷

³³ Willibrord Rutten, 'Een archipel van koloniën: wonen in de Mijnstreek' in: Ad Knotter, *Mijnwerkers in Limburg. Een sociale geschiedenis* (Nijmegen 2011) 428-458, aldaar 428-441.

³⁴ Een mooi voorbeeld hiervan die bewaard is gebleven is de Kolonie Hopel te Eygelshoven, gebouwd tussen 1906 en 1910.

³⁵ Resultatenanalyse van de databases van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in de gemeentes Eygelshoven, Kerkrade, Schaesberg, Simpelveld en Ubach over Worms.

³⁶ Database van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in de gemeente Kerkrade, 1906-1919.

³⁷ Brassé en Van Schelven, *Assimilatie van vooroorlogse immigranten*, 35.

De mijnwerkers in deze periode bleven echter zelden permanent op een locatie. Langeweg en Knotter typeerden deze mijnwerkers aan de hand van het concept *Wandervögel*.³⁸ *Wandervögel* waren volgens Knotter en Langeweg ervaren buitenlandse mijnwerkers die zich kenmerkten door middel van een enorme mobiliteit.³⁹ Zij stelden dit als een vorm van collectieve actie en ongebondenheid aan het bedrijf. Als een mijnwerker bij wijze van, vijf cent per dag meer kon verdienen, vertrok hij met het hele gezin naar de volgende mijn. De Poolse mijnarbeiders verschilden hier niet in van hun Duitse, Sloveense of Franse collega's. Mijns inziens kan aan het concept *Wandervögel* voor de arbeidsmigranten in de Oude Mijnstreek in deze periode een aspect worden toegevoegd. De grote woningnood, die reeds eerder werd aangehaald, dwong gezinnen in onder meer kelderwoningen te leven. Hierdoor werd mobiliteit eveneens in zwang gebracht, omdat zij namelijk elders een woning konden huren die aansloot bij hun behoeftes.

De verblijfsduur van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in Limburg is nader onderzocht. Hiervoor werd gekeken naar de in- en uitschrijfdatum en waarheen zij vertrokken. De uitschrijfdatum werd afgetrokken van de inschrijfdatum om zo de verblijfsduur van de Poolse mijnarbeiders per gemeente vast te stellen. Het concept *Wandervögel* bleek wel degelijk overeen te stemmen met de bevindingen van dit onderzoek.

Verblijfsduur van de Poolse mijnarbeiders per gemeente, naar frequentie⁴⁰

	Eygelshoven	Kerkrade	Schaesberg	Simpelveld
Korter dan 3 maanden	9	18	25	-
3-6 maanden	6	8	21	-
6 maanden tot 1 jaar	5	21	22	-
1 tot 3 jaar	9	57	35	1
Gebleven	3	12	13	2
Ambtshalve uitgeschreven/ onbekend	18	70	16	-

Bron: Resultatenanalyse van de databases van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in de gemeentes Eygelshoven, Kerkrade, Schaesberg, Simpelveld en Ubach over Worms, ontleend aan de bevolkingsregisters.

³⁸ Serge Langeweg, 'Werving, herkomst en binding van mijnwerkers' in: Ad Knotter, *Mijnwerkers in Limburg. Een sociale geschiedenis* (Nijmegen 2011) 54-99, aldaar 67-69.

³⁹ Ibidem, 67.

⁴⁰ Ubach over Worms kon hierin niet worden meegenomen vanwege het gebruik van register van ingekomen personen, Resultatenanalyse van de databases van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in de gemeentes Eygelshoven, Kerkrade, Schaesberg, Simpelveld en Ubach over Worms.

Uit deze tabel bleek dat het overgrote deel niet langer dan drie jaar op één plaats bleef wonen. Sterker nog, ruim twee derde vertrok alweer na maximaal één jaar. Een uitzondering hierop was Simpelveld, waar twee Poolse mijnwerkers zich permanent vestigden. Dit waren Joseph Maciejowski en August Tomaschewskij. In deze gemeente opende dan ook geen mijnwerkerskolonie, deze twee mijnarbeiders woonden respectievelijk in de nabijheid van het dorp.

Het contingent Poolse mijnwerkers dat zich ná de Tweede Wereldoorlog in de Oude Mijnstreek vestigde, stemde in geen geval overeen met voorgaande groep. Anders dan vorige groep, die relatief ongeorganiseerd naar Nederland kwam, werd de tweede generatie Polen door de Nederlandse overheid en de mijnbesturen actief geworven. In 1946 kregen de mijnbesturen permissie van de Nederlandse overheid om 2000 Poolse ex-militairen uit het Poolse legerkorps naar Zuid-Limburg te halen. Dit aantal werd kort daarna verhoogd naar 3000.⁴¹ Uiteindelijk waagden ongeveer 1400 Poolse ex-militairen een carrière ondergronds. In 1947 en 1948 werd toestemming gegeven om te rekruteren onder zogenaamde *displaced persons* in Duitsland.⁴² *Displaced persons* definieerde Goddeeris als ontheemden uit Oost-Europa die in Duitsland waren beland, vaak als gevolg van dwangarbeid.⁴³ De concurrentie qua werving was groot voor de Nederlandse mijnen, want ook de Belgische en Engelse steenkolenmijnen trachtten potentiële mijnwerkers naar hun land te halen. Ongeveer 2000 personen kwamen gedurende deze periode naar de mijnstreek in Nederlands-Limburg, terwijl in België in dezelfde periode bijna 22000 mensen arriveerden.⁴⁴

De Nederlandse overheid zag erop toe dat de mijnbesturen alleen rekruteerden onder een specifiek beroepsprofiel. De potentiële mijnwerkers dienden ongehuwd te zijn. Onervaren mijnwerkers moesten tussen de twintig en dertig jaar oud zijn, voor gespecialiseerde ondergrondse arbeiders gold een uitzondering tot veertig jaar.⁴⁵ Onder deze groep *displaced persons* zat een grote groep Polen en staatlozen, die door de Tweede Wereldoorlog hun nationaliteit verloren. Een goed voorbeeld van een mijnwerker die in deze periode als *displaced person* naar de Nederlandse mijnstreek trok en voldeed aan het gestelde beroepsprofiel, was Kazimierz Ochman (1923-1983). Hij werd geboren in Biadaczew als zoon van landbouwers in de pas opgerichte Republiek Polen. Hij verrichtte gedurende de Tweede Wereldoorlog dwangarbeid in Parum en Hamburg en kwam ten tijde van de

⁴¹ Langeweg, *Mijnbouw en arbeidsmarkt in Nederlands-Limburg*, 178-179.

⁴² Ibidem, 179-183.

⁴³ Goddeeris, *De Poolse migratie in België*, 142-150.

⁴⁴ Ibidem, 151; Langeweg, *Mijnbouw en arbeidsmarkt in Nederlands-Limburg*, 180-183.

⁴⁵ Langeweg, *Mijnbouw en arbeidsmarkt in Nederlands-Limburg*, 180-183.

bevrijding in Mannheim terecht. Daar deed hij dienst in de wachtcompagnie van de Engelsen. Hij verloor met de omwenteling naar het communisme zijn Poolse nationaliteit en werd stateloos. Voornemens om naar Canada te gaan mislukte, waarna hij in 1946 werd geworven voor de steenkolenindustrie en de overstap naar Nederland waagde. Hij vestigde zich definitief te Heerlen en liet zich in 1960 tot Nederlander naturaliseren.⁴⁶

De piek van Poolse mijnwerkers die zich in deze periode in Nederland vestigden, lag tussen 1946 en 1949. Omstreeks 1950 was achtentwintig procent van de buitenlandse mijnwerkers van Poolse herkomst.⁴⁷ Hierna werd het door de politieke omstandigheden steeds moeilijker om nieuw arbeidspotentieel onder de Polen in de Duitse bezettingszones en verder te vinden. Nadien werd de focus verlegd naar Zuid-Europese landen om nieuwe *koempels* te rekruteren. In 1958 was het aandeel Poolse mijnwerkers ten aanzien van andere buitenlanders gedaald tot dertien procent.⁴⁸ In het volgende hoofdstuk wordt een verdere profielschets van de Poolse mijnarbeiders tezamen met hun gezinnen in kaart gebracht aan de hand van enkele demografische gegevens.

Een demografisch profiel van de Polen in Zuid-Limburg

Het tweede onderdeel van dit onderzoek bestaat uit het verstrekken van enkele demografische gegevens. Zo kunnen verdere uitspraken worden gedaan met betrekking tot het profiel van deze groep ondergrondse mijnwerkers. Deze statistieken waren voor de Poolse mijnwerkers in Nederland in de periode 1906-1919 als eigenstandig gegeven nog nooit in kaart gebracht. Dit essay vormt dan ook een eerste verkenning. In het geval van Duitse Keizerrijk hadden historici wél onderzoek gedaan naar een demografisch profiel, namelijk die van de Polen in het Ruhrgebied. Belangrijke vertegenwoordigers hiervan waren onder meer Blazek en Klessmann.⁴⁹ In deze deelsectie wordt gekeken naar verschillende demografische gegevens, zoals de leeftijd van de mijnwerkers toen zij zich in een gemeente vestigden. Ten tweede kijkt deze deelvraag naar het aantal kinderen per gezin om zo de gezinssamenstelling in kaart te brengen. Hierbij worden tevens de regionale verschillen in acht genomen. Aansluitend op het gezinsleven stipt dit onderzoek ook kort de huwelijkspartner en partnerkeuze van de mijnwerker aan.

⁴⁶ Immigratie en Naturalisatie Dienst, Naturalisatiedossiers 1960, naturalisatie Kazimierz Ochman, dossiernummer 602/061.

⁴⁷ Langeweg, 'Werving, herkomst en binding van mijnwerkers', 98.

⁴⁸ Ibidem, 98.

⁴⁹ Blazek, *Polacy w Westfalii*; Klessmann, *Polnische Bergarbeiter*.

De vorige sectie toonde reeds aan dat de generatie Polen van ná de Tweede Wereldoorlog dienden te voldoen aan een specifiek demografisch en beroepsprofiel. Aan de hand van deze criteria werd een potentiële mijnwerker geselecteerd en geworven. Zo mochten deze onervaren mijnwerkers maximaal dertig jaar oud zijn en dienden zij ongehuwd te zijn. De gemiddelde leeftijd van deze groep verschilde daarentegen behoorlijk met de gemiddelde leeftijd van de eerste generatie Polen, die in de periode 1906-1919 naar de Oude Mijnstreek kwam. De cijfers van de eerste generatie zijn tot stand gekomen door het verschil van de inschrijfdatum in de gemeente en hun geboortedatum te berekenen. Middels deze onderzoeksmethode bleek de gemiddelde leeftijd aanvankelijk hoger te liggen dan de tweede generatie Polen. Hierin zijn wel verschillen per gemeente te bespeuren. In Kerkrade was de gemiddelde leeftijd van de mijnarbeider bij vestiging aldaar bijvoorbeeld 33,4 jaar, terwijl de gemiddelde leeftijd in Ubach over Worms slechts 30 jaar was.⁵⁰ In Eygelshoven stelde het onderzoek de hoogste gemiddelde leeftijd vast, respectievelijk 33,8 jaar oud.⁵¹ De gemiddelde leeftijd van de Poolse mijnwerkers die in deze vroege jaargangen voet op Nederlandse bodem zette, stemde daarmee niet overeen met het beeld van de traditionele mijnwerker. De traditionele mijnwerker werd vaak getypeerd als jong en onervaren, vergelijkbaar met het overgrote deel van de mijnarbeiders dat ná de Tweede Wereldoorlog kwam.⁵²

Beide groepen verschilden niet alleen wat betreft leeftijd, maar verschilden ook wat betreft hun huwelijks staat. De groep die zich ná de Tweede Wereldoorlog alhier vestigde, hadden nagenoeg allemaal geen partner. In tegenstelling tot de eerste generatie mijnarbeiders, die voor het overgrote deel waren getrouwd toen zij hier aankwamen. Zo was ruim 97% van de Poolse mijnarbeiders die naar Kerkrade en Schaesberg gingen in deze periode getrouwd.⁵³ In Simpelveld was dit percentage maar liefst 100%.⁵⁴ Het gegeven dat zij al waren getrouwd alvorens zij zich in de gemeente vestigden, impliceerden dat de mijnwerkers hun partner niet binnen de Nederlandse gemeenschap zochten. Voor het overgrote deel leek dit ook te kloppen. Het percentage van het aantal mijnwerkers dat een Nederlandse huwelijkspartner vond, fluctueerde tussen de 5% en 8%, afhankelijk van de gemeente.⁵⁵ Het overgrote deel van de mijnwerkers huwden veelal met iemand afkomstig uit de eigen gemeenschap, getuigende

⁵⁰ Database van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in Kerkrade; Database van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in Ubach over Worms.

⁵¹ Database van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in Eygelshoven.

⁵² Langeweg, *Mijnbouw en arbeidsmarkt in Nederlands-Limburg*, 179-183.

⁵³ Database van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in Kerkrade; Database van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in Schaesberg.

⁵⁴ Database van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in Simpelveld.

⁵⁵ Resultatenanalyse van de databases van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in de gemeentes Eygelshoven, Kerkrade, Schaesberg, Simpelveld en Ubach over Worms.

de Poolse achternamen van de echtgenotes.

Hierin leek zich een patroon af te tekenen, de Poolse mijnarbeiders en ook hun echtgenotes trouwden niet snel buiten de eigen gemeenschap. Wojtkowiak haalde hierover een voorbeeld aan: Marianna Luczak werd weduwe van Anton Wojtkowiak, toen hij verongelukte in de mijn in het Duitse Recklinghausen. Zij bleef achter met drie kinderen. Vervolgens hertrouwde zij met Anton Karas, opnieuw een Pool. Zij kreeg met hem vervolgens nog twee kinderen.⁵⁶ In Heerlen kwam een voorbeeld voor, dat een kind van de eerste generatie Polen trouwde met een Pools mijnwerker van de tweede generatie. De reeds aangehaalde Kazimierz Ochman was hier een voorbeeld van. Hij huwde op 24 september 1953 te Heerlen met Praxeda Roszek. Zij was een dochter van de Poolse mijnwerker Jozef Roszek en Marianne Rosikowski. Jozef Roszek kwam omstreeks 1910 vanuit het Ruhrgebied naar Nederland.⁵⁷

Aan de hand van voorgaande gegevens zijn de patronen van de Poolse mijnwerkers omtrent hun huwelijkspartner en partnerkeuze in kaart gebracht. Nadat een mijnarbeider een partner had gekozen en was getrouwd, vloeiden hier dan ook meestal snel kinderen uit voort. Het gemiddeld aantal kinderen per gezin kon met behulp van het bevolkingsregister worden berekend. Hiervoor is het aantal kinderen per mijnwerkersgezin gedeeld door het aantal moeders ten tijde van de inschrijving in de gemeente. Het aantal kinderen per gezin lag per gemeente nagenoeg gelijk, tussen de 3 en 3,5.⁵⁸ Toch varieerde de cijfers per gezin behoorlijk. Zo bleef Franz Wozlowski, achtendertig jaar oud, die zich omstreeks 1913 te Eygelshoven met zijn echtgenote Barbara Kleinert vestigde, kinderloos.⁵⁹ Terwijl Gustav Jedamczyk uit Kerkrade met zijn vrouw Emma Engel maar liefst 11 kinderen kreeg.⁶⁰ Ubach over Worms was echter een uitzondering op de regel betreffende het aantal kinderen per gezin, hier stelde het onderzoek een geboortecijfer van 1,43 vast.⁶¹ Dit aantal gaf echter een vertekend beeld, omdat niet alle gezinsleden van de mijnwerkersgezinnen consequent werden ingeschreven in het register van ingekomen personen. Van het gemiddeld aantal kinderen per gezin voor de Poolse mijnwerkers die ná de Tweede Wereldoorlog kwamen, waren helaas geen gegevens

⁵⁶ Wojtkowiak, *Je moet weten hoe haas hupt*, 54-55.

⁵⁷ Akten van de burgerlijke stand der gemeente Heerlen, huwelijksakte van Kazimierz Ochman en Praxeda Roszek, gesloten op 24 september 1953.

⁵⁸ Resultatenanalyse van de databases van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in de gemeentes Eygelshoven, Kerkrade, Schaesberg, Simpelveld en Ubach over Worms.

⁵⁹ Database van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in Eygelshoven.

⁶⁰ Database van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in Kerkrade.

⁶¹ Database van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in Ubach over Worms.

voorhanden als vergelijkingsmateriaal. In de volgende sectie wordt gekeken naar de herkomst van de Poolse mijnwerkers om een verder profiel van deze groep te kunnen vaststellen.

De geboorteplaatsen en migratiestromen van de Polen in Kerkrade en de nabije omgeving

In deze deelparagraaf wordt de herkomst van de Poolse mijnarbeiders en hun gezinnen verklaard. De voorgaande sectie toonde reeds aan dat ruim 2100 mensen de grens met Nederland overstaken voor de steenkolenmijnen in voorgenoemde vijf gemeentes gedurende de periode 1906-1919. In dit deel van het onderzoek zijn de geboorteplaatsen van de Poolse mijnwerkers nader beschouwd. Zo werd geprobeerd een beeld te krijgen hoe deze migratiestromen verliepen. Dit onderzoek gaat in op de herkomst van de Poolse mijnarbeiders en hun partners. Kwamen zij bijvoorbeeld uit verschillende regio's of waren er migratiepatronen te traceren. Wojciechowski en Langeweg noemden onder meer Posen en Silezië als regio's waar veel Polen in deze periode vandaan kwamen. Al ondersteunden zij deze beweringen echter niet met bewijs.⁶²

Dit essay heeft de geboorteplaatsen van de Poolse mijnwerkers en hun gezinnen onderzocht aan de hand van het bevolkingsregister. Bij inschrijving dienden zij aan te geven waar zij waren geboren en dit te ondersteunen middels bewijs. Zij moesten zich immers identificeren, dit kon aan de hand van een geboorteakte of een militaire pas. Vervolgens tekende de ambtenaar van de burgerlijke stand deze geboorteplaats op. Omdat de ambtenaar dit deed en niet de mijnarbeider, ontstond soms een fonetische spelling van de plaats van herkomst. Dit bemoeilijkte in enkele gevallen de zoektocht naar de plaatsen waar zij vandaan kwamen. Omdat sommige plaatsnamen door de tijd heen veranderden door germanisering of slavisering, bood de website: ehemalige-ostgebiete.de een oplossing voor dit probleem.⁶³ Deze website rangschikte alle geografische plaatsen die ooit onderdeel van het Duitse Keizerrijk waren geweest. Dit deed de website naar plaatsnaam die het in een specifieke tijdsperiode droeg. Bovendien bood deze website eveneens uitkomst voor Polen die afkomstig waren uit het vroegere Oostenrijk-Hongarije of het Russische Keizerrijk. Deze plaatsnamen waren namelijk op deze website eveneens opgenomen in het register.

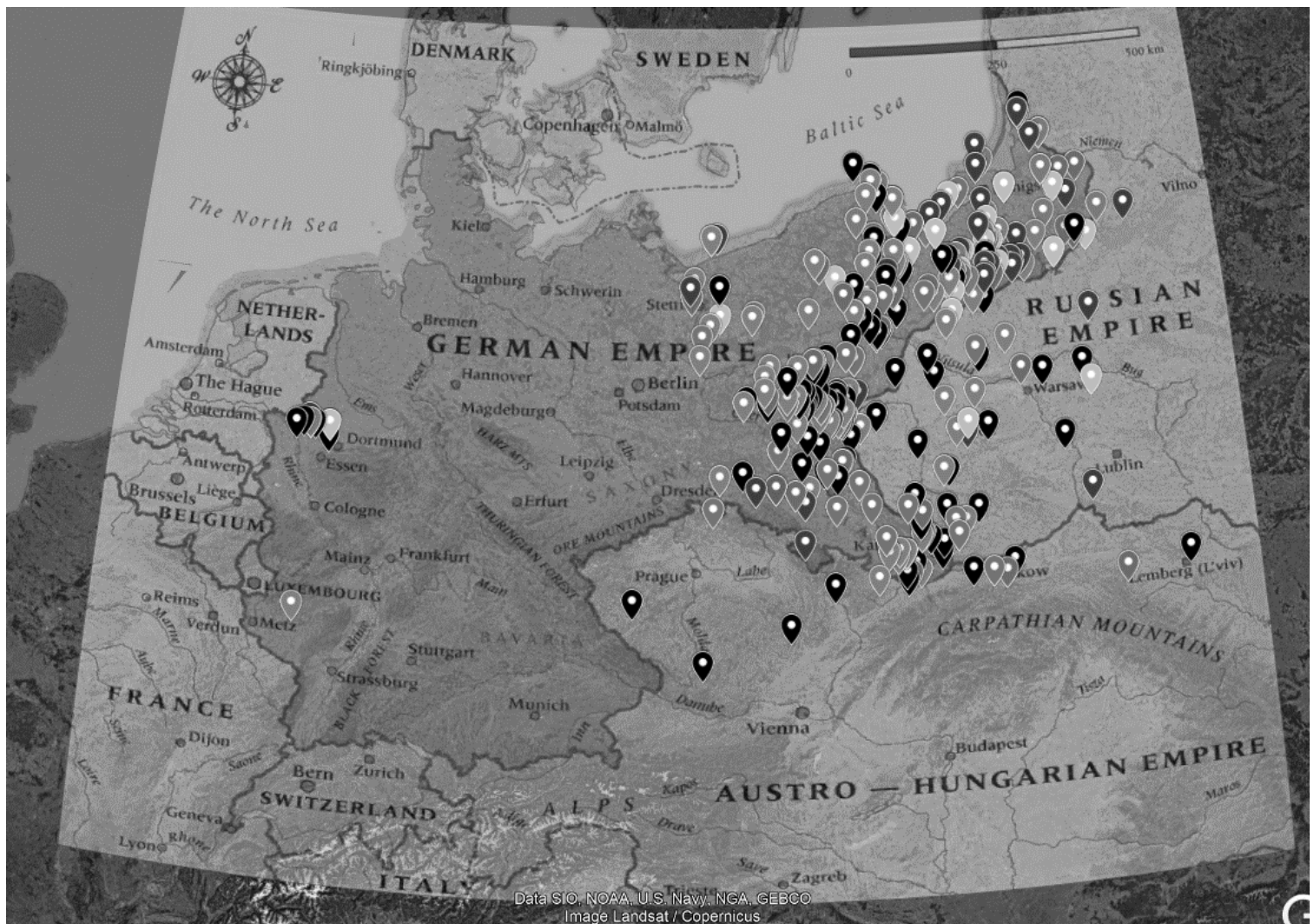
De geboorteplaatsen van de Poolse mijnwerkers werden verwerkt in de database van

⁶² Wojciechowski, *Honderd jaar Polen in Zuid-Limburg*, 19-32.

⁶³ Website voor herkomst van plaatsnamen in de voormalige Duitse provincies: [Ehemalige-ostgebiete.de](http://ehemalige-ostgebiete.de) (geraadpleegd 30-5-2022).

Excel. Nadat de geboorteplaatsen waren geverifieerd door ehemalige-ostgebiete.de, konden deze worden ingevoerd in Google Maps om een kaart te produceren van deze groep. Daarna werd deze kaart geïmplementeerd in Google Earth om de mijnwerkers te bezien vanuit de historische grenzen van 1906-1919. Deze kaart is hieronder weergegeven.

Kaart 1: de geboorteplaatsen van de Poolse mijnwerkers in de periode 1906-1919, ingedeeld per gemeente

Bron: Resultatenanalyse van de databases van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in de gemeentes Eygelshoven, Kerkrade, Schaesberg, Simpelveld en Ubach over Worms, ontleend aan de bevolkingsregisters en ehemalige-ostgebiete.de en Google Earth.

De kaart toonde aan dat er zich verschillende concentraties Polen in bepaalde regio's bevonden. Uit de reeds aangehaalde gebieden Posen en Silezië kwam inderdaad een grote groep Poolse mijnarbeiders. Toch leken dit niet de enige concentraties. Zo liet deze kaart eveneens zien dat er een grote groep vanuit de voormalige provincies Oost- en West-Pruisen

arriveerden. De contingenten Polen die vanuit Oost- en West-Pruisen kwamen, werden door Nederlandse onderzoekers tot op heden nauwelijks genoemd. Toch dient bij deze kaart verschillende zaken in het achterhoofd te worden gehouden. De geografische- en taalkundige grenzen lagen in de periode vóór de Eerste Wereldoorlog beduidend anders dan de grenzen van heden ten dage. Doordat dit onderzoek alleen gebruikmaakte van het bevolkingsregister, was het immers buitengewoon lastig om na te gaan of iemand Pools- of Duitstalig was. Bovendien is het nagenoeg onmogelijk om te achterhalen of iemand zich identificeerde als etnische Pool, etnisch Duitser of beide. De verklaringen waarom de Polen of Duitsers vertrokken uit deze provincies, verschilde per regio. Hieronder volgt een uitwerking op deze verklaringen.

Een grote concentratie Poolse mijnwerkers die zich in Zuid-Limburg vestigden, was bijvoorbeeld afkomstig uit de voormalige Duitse regio Posen. Deze *Ostprovinz* werd aan het einde van de negentiende eeuw gekarakteriseerd als agrarisch en ruraal. Christoph Klessmann specificeerde verschillende verklaringen voor de uittocht van de Polen in Posen naar de mijnen in het westen.⁶⁴ Hij benoemde allereerst de overbevolking. De bevolking in het Duitse Keizerrijk groeide van 24 miljoen mensen in 1867 naar 34,5 miljoen inwoners in 1900.⁶⁵ Hierdoor ontstond een bevolkingsoverschot, waardoor er steeds meer landloze landbouwers waren. Bovendien lag Posen direct aan de grenzen van Tsaristisch Rusland, waar in 1861 een einde kwam aan de horigheid. De negentiende-eeuwse horigheid was een stelsel van de grondbezitters om landbouwers te kunnen binden aan hun grond. Hierdoor waren deze landbouwers gedwongen om het land van een heer of dame te bewerken. Nadat de horigheid in het Russische Rijk werd afgeschaft, staken de arbeiders van de Russische landerijen over naar het Duitse Rijk. Hier konden zij namelijk veel meer geld verdienen dan aan de Russische kant van de grens.⁶⁶

In Oost- en West-Pruisen ontstond een vergelijkbaar probleem. Dit kwam doordat in beide regio's, net als in Posen, een groot deel van de beroepsbevolking werkte in de landbouw. Daar kwam de migratie naar het westen op gang door een combinatie van een landloze bevolking, grootschalige adellijke grootgrondbezitters en zeer kleine landbouwpercelen.⁶⁷ Klessmann classificeerde de groepen uit Pruisen en Posen als *Ostwanderer*. Zij trokken vervolgens naar de steenkolenmijnen in het westen, waar zij wél

⁶⁴ Klessmann, *Polnische Bergarbeiter*, 24.

⁶⁵ Ibidem, 24.

⁶⁶ Ibidem 27-29.

⁶⁷ Ibidem, 23-44.

werk konden vinden. Bovendien verdienden zij tot wel vier keer meer dan in de *Ostprovinzen*.⁶⁸ Nadat zij in het Ruhrgebied hadden gewerkt, kwam ook een contingent uit de oostelijke provincies in Zuid-Limburg terecht. Tussen de periode 1880-1910 vertrokken ruim twee miljoen mensen uit de *Ostprovinzen* Oost- en West-Pruisen, Posen, Pommeren en Silezië naar het westen.⁶⁹ Dit nieuwe arbeidspotentieel van mijnwerkers wierven de Duitse mijnbesturen actief. Zij zonden onder meer vertegenwoordigers naar deze regio's om hen te werven voor het industrierijke westen.⁷⁰ Alleen in Silezië lag de situatie wat betreft structuur van de beroepsbevolking anders. Deze regio kende al sinds de late Middeleeuwen een mijnbouwtraditie, voor onder meer ijzererts-, steenkool- en zinkwinning. De mijnwerkers die hiervandaan kwamen, waren zeer gewild in de steenkoolbekken van de mijnbouwbedrijven in West-Duitsland, Nederland en Noord-Frankrijk. In het Russische Rijk en Oostenrijk-Hongarije van deze periode, waar een vergelijkbare situatie zich voordeed als in het Duitse Keizerrijk wat betreft het rurale en agrarische karakter, vertrokken daarentegen veel minder potentiële mijnwerkers naar het westen. Zover dit onderzoek dat had kunnen nagaan, wierven de Duitse steenkolenmijnen niet in deze regio's. Zij kwamen waarschijnlijk via mond-tot-mond reclame in de mijnbouw van West-Duitsland terecht.

In het Ruhrgebied floreerde de steenkoolindustrie vanaf 1870, terwijl deze in Nederland pas omstreeks 1905 een vlucht nam.⁷¹ Deze trend werd in de bevolkingsregisters eveneens merkbaar. Omdat de registers de vorige woonplaats van de mijnwerkers en hun gezinnen weergaven, kon een patroon worden vastgesteld. Dit essay verdeelt deze vorige woonplaatsen in een aantal afzonderlijke categorieën. Het Ruhrgebied in Duitsland, dit gebied omvatte verschillende grote mijnwerkersnederzettingen, zoals Dortmund, Recklinghausen, Essen, Bochum, Bottrop, Wanne en Oberhausen. Het Ruhrgebied lag echter relatief ver van de Nederlandse steenkolenmijnen (hemelsbreed circa honderd kilometer). Doordat de afstand relatief groot was en er ook Duitse steenkolenmijnen in de nabijheid van de Nederlandse grens werden geëxploiteerd, besloot dit onderzoek onderscheid te maken tussen beide categorieën. Voorbeelden van deze steenkolenmijnen in de nabijheid van de Nederlandse grens, lagen onder meer in Herzogenrath, Aachen en Kohlscheid.

Een andere categorie was een voorbeeld van binnenlandse migratie. Dit waren Poolse mijnwerkers die zich reeds in Nederland hadden gevestigd en naar een andere gemeente

⁶⁸ Blazek, *Polacy w Westfalii*, 31-36.

⁶⁹ Ibidem, 11-13.

⁷⁰ Ibidem, 31-42.

⁷¹ Ibidem, 11-12.

vertrokken. Dit konden gemeentes zijn die wél in het onderzoek waren meegenomen, maar ook plaatsen die dat niet waren, zoals Heerlen en Hoensbroek.

Desalniettemin maakten een aantal Polen een grotere reis en kwamen vanuit Oostelijk-Centraal Europa naar Nederland, dit was een exempel van rechtstreekse arbeidsmigratie. De laatste categorie waren de Polen die vanuit de steenkolenbekken in Frankrijk kwamen. Daar bevond zich eveneens een groot contingent Polen.⁷² Bij deze tabel diende te worden opgemerkt dat in de Belgische Kempen de steenkolenwinning nog niet was begonnen. Deze kwam pas in de twintiger jaren van de twintigste eeuw op gang. Alle categorieën uitgezonderd de Belgische Kempen zijn gevisualiseerd in onderstaande tabel naar frequentie.

De vorige woonplaats van de Poolse mijnwerkers tussen 1906 en 1919, naar frequentie

	Eygelshoven	Kerkrade	Schaesberg	Simpelveld	Ubach over Worms
Ruhrgebied	10	71	64	-	13
Duitse grens met Nederland	5	13	3	-	1
Nederland	25	53	35	2	20
Oostelijk-Centraal Europa	6	18	28	-	-
Frankrijk	1	7	0	-	-
Ambtshalve uitgeschreven/ onbekend	2	25	2	1	-

Bron: Resultatenanalyse van de databases van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in de gemeentes Eygelshoven, Kerkrade, Schaesberg, Simpelveld en Ubach over Worms, ontleend aan de bevolkingsregisters.

Uit deze tabel bleek dat het grootste deel van de eerste generatie Poolse mijnwerkers in deze periode vanuit het Ruhrgebied kwam, respectievelijk 36,8%.⁷³ Hierdoor leek er sprake te zijn van kettingmigratie. In de inleiding werd het voorbeeld geschetst van de drie broers Viktor, Bernhard en Robert Hanowski. Zij kwamen alle drie zeer kort achter elkaar (tien dagen) vanuit Gelsenkirchen in het Ruhrgebied naar Kerkrade. Een deel van deze groep, althans hypothetisch, leek via mond-tot-mond of middels briefcontact naar Nederland te zijn gekomen.

⁷² Christoph Klessmann, 'Comparative immigrant history: Polish workers in the Ruhr Area and the North of France' in *Journal of Social History* 20 (1986) 335-353.

⁷³ Resultatenanalyse van de databases van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in de gemeentes Eygelshoven, Kerkrade, Schaesberg, Simpelveld en Ubach over Worms.

Een ander opvallend aspect was dat een deel van de Polen al in Nederland was, toen zij zich inschreven in de betreffende gemeente. Ruim 35% gaf aan dat zij zich reeds te lande hadden gevestigd.⁷⁴ In Ubach over Worms was dit zelfs meer dan de helft. Een voorbeeld van een Poolse mijnwerker die zich reeds in Nederland had gevestigd, was Josef Poichollek. Hij verhuisde samen met zijn echtgenote Auguste Riej en hun zeven kinderen in maart 1914 vanuit Heerlen naar Schaesberg. Ruim een jaar later vertrokken zij wederom terug naar Heerlen.⁷⁵ Een andere groep die niet kon worden meegenomen in het onderzoek waren de grensarbeiders. Zij waren namelijk niet tot nauwelijks te verifiëren, omdat de bevolkingsregisters namelijk niet aangaven in welke mijn deze arbeiders werkten.

Daarentegen vond er veel minder directe migratie vanuit Oostelijk-Centraal Europa plaats. Vermoedelijke verklaring hiervoor kon worden gezocht in het feit dat de Nederlandse mijnbesturen niet actief wierven in de Oostelijk-Centraal Europa. Bovendien zochten de Nederlandse mijnbesturen in de Oude Mijnstreek actief naar ervaren ondergrondse mijnwerkers. Deze waren immers veel dichterbij huis te vinden in het Ruhrgebied. Toch waren er enkele voorbeelden bekend die deze route bewandelden: Paul Janczyk bijvoorbeeld. Hij was afkomstig uit Rybnik, (tegenwoordig Rybnó) Silezië en was reeds dertig jaar toen hij samen met zijn echtgenote Maria Soballa en hun zoon naar Nederland vertrok. Zij vestigden zich in juni 1913 te Kerkrade.

Een andere marginale groep vormde de Poolse mijnarbeiders uit de steenkolenbeken van Noord-Frankrijk. In deze regio waren al langer Poolse mijnwerkers aanwezig. Toch kwamen zij niet in grote getale naar Nederland. Zij concentreerden met name in de regio Nord-Pas-de-Calais, rond de streken van Courrières en Boligny.⁷⁶ Het enige voorbeeld dat zich in Eysgelshoven vestigde, was Ludwig Sotraleck. Hij werd, net als Paul Janczyk geboren in Rybnik en trok in januari 1910 naar Nederland. Hij bleef daarentegen niet lang. Drie maanden later schreef hij zich uit in Eysgelshoven en gaf aan wederom terug te keren naar Nord-Pas-de-Calais.

Het migratiepatroon van de tweede generatie mijnarbeiders verschilde behoorlijk met de eerste generatie. In tegenstelling tot de eerste generatie mijnarbeiders, die vanuit verschillende regio's afkomstig waren, kwam de tweede generatie voor het overgrote deel uit

⁷⁴ Resultatenanalyse van de databases van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in de gemeentes Eysgelshoven, Kerkrade, Schaesberg, Simpelveld en Ubach over Worms.

⁷⁵ Database van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in Schaesberg.

⁷⁶ Resultatenanalyse van de databases van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in de gemeentes Eysgelshoven, Kerkrade, Schaesberg, Simpelveld en Ubach over Worms.

Duitsland. Hier waren zij als *displaced persons* terechtgekomen.⁷⁷ Een aantal andere Poolse mijnarbeiders wierven de mijnbesturen vanuit het leger. Verschillende contingenten Poolse soldaten vochten gedurende de Tweede Wereldoorlog voor de geallieerden en kwamen zo met de bevrijding in Nederland terecht. Zij hadden na 1947 geen werk meer en een aantal van hen richtten zich tot de Nederlandse steenkolenmijnen, maar kwamen eigenlijk in geheel West-Europa terecht, waaronder ook in het Verenigd Koninkrijk.⁷⁸ In de laatste deelparagraaf wordt de kerkelijke gezindte en de regionale spreiding van de Poolse mijnwerkers met elkaar vergeleken om een verder beeld van het profiel van de mijnwerkers te kunnen geven.

De religieuze overtuiging en de regionale spreiding van de Poolse mijnwerkers en hun gezinnen

De vorige paragraaf verklaarde de herkomst van de *Ostwanderer* die naar de Oude Mijnstreek trokken gedurende de periode 1906-1919. Om een verder profiel te kunnen schetsen van de mijnarbeiders en hun gezinsleden, wordt ten laatste gekeken naar de religieuze overtuiging van hen. In het debat omtrent de migratie en mobilisatie van zowel binnen- als buitenlandse mijnarbeiders, was de kerkelijke gezindte een belangrijk ankerpunt van identiteitsvorming. In de volkstelling van 1899 bestond de provincie Limburg voor bijna 98% uit rooms-katholieken.⁷⁹ Dit veranderde toen de mijnen in Zuid-Limburg hun intrede deden. Binnenlandse migratie vanuit Nederland bracht potentiële mijnwerkers uit onder meer Friesland, Groningen en Drenthe naar hier. Zij moesten de voortdurende behoefte aan arbeid in de regio opvangen. Zij hadden echter meestal een protestantse achtergrond, een verandering ten aanzien van het homogeen rooms-katholieke zuiden. Ook de Duitse mijnwerkers brachten het protestantisme met zich mee.

Frans Wojciechowski stelde in zijn onderzoek vast dat de Polen die naar de Oostelijke Mijnstreek trokken, nagenoeg allen een rooms-katholieke achtergrond hadden.⁸⁰ Dit concludeerde hij aan de hand van het grote aantal katholieke verenigingen die de Poolse gemeenschap oprichtte. Dit onderzoek probeert deze theorie enigszins te nuanceren aan de hand van de bevolkingsregisters. In deze bevolkingsregisters tekende de ambtenaar de kerkelijke gezindte op middels een afkorting. Dit onderzoek kwam aan de hand van de

⁷⁷ Langeweg, *Mijnbouw en arbeidsmarkt in Nederlands-Limburg*, 179-183; Goddeeris, *De Poolse migratie in België*, 142-150.

⁷⁸ Langeweg, *Mijnbouw en arbeidsmarkt in Nederlands-Limburg*, 179-183; Goddeeris, *De Poolse migratie in België*, 142-150.

⁷⁹ Volkstelling 1899, deel 11 provincie Limburg, vijfde deel, kerkelijke gezindte en leeftijd.

⁸⁰ Wojciechowski, *Honderd jaar Polen in Zuid-Limburg*, 19-32.

gehanteerde onderzoeksmethode vier afkortingen tegen: voor de katholieken schreef de ambtenaar RK op. Daarentegen kregen de protestantse mijnwerkers en gezinsleden meerdere aanduidingen, aansluitend bij hun kerkgemeenschap, dit waren respectievelijk Ev, dat stond voor evangelisch of evangelisch-luthers. N-H, dat stond voor Nederlands-hervormd en Ger., wat gereformeerd betekende.⁸¹ Hieronder volgt een uitwerking van de kerkelijke gezindte van de Poolse mijnwerkers en hun gezinsleden.

In deze vijf gemeentes kwam naar voren dat ruim een kwart van deze groep die zich tussen 1906 en 1919 hier vestigden, de protestantse religie in het bevolkingsregister opgaven.⁸² Onder deze gemeentes waren wel regionale verschillen te traceren. In Simpelveld woonde bijvoorbeeld geen enkele mijnwerker met een protestantse achtergrond. Dit in tegenstelling tot Schaesberg, waar gemiddeld dertig procent van de Poolse mijnwerkers zich als protestants identificeerde. In de beginperiode van de steenkolenmijnen in Schaesberg, tussen 1907 en 1909, maakten de protestantse mijnwerkers maar liefst 50% van het totaal aantal Poolse mijnwerkers uit. Onder deze groep ontstonden verschillen welke protestantse religie zij belijden, voor ruim negentig procent van deze groep gold dat zij de evangelisch-lutherse stroming aanhingen. Een marginale groep gaf aan dat zij Nederlands-hervormd of gereformeerd waren. Bovendien kon aan de hand van de voorgenoemde geboorteplaatsen een beeld worden gevormd waar deze protestanten vandaan kwamen om een concentratie van hen te ontdekken. Dit bleek wel degelijk het geval, zie hiervoor kaart 2 in de appendix. De *Ostwanderer* met een protestantse achtergrond kwamen vooral vanuit de regio's Oost- en West-Pruisen in het Duitse Keizerrijk. In deze provincies hing een groot deel van de bevolking de protestantse kerk aan. De dominantie van de protestantse kerk in Oost- en West-Pruisen is te zien op kaart 4. Opvallend genoeg merkte tot op heden niemand deze protestantse groep Poolse mijnwerkers op. Toch waren de voorbeelden van deze mijnwerkers in deze database eindeloos: Adam Szymankowik, Wilhelm Makowka en Rudolf Pawlowski zagen alle drie het levenslicht in de provincie Oost-Pruisen, waren allen als evangelisch-luthers gedoopt en vestigden zich met hun gezinnen tussen 1910 en 1912 te Schaesberg.⁸³

Daarentegen had het overgrote deel van de Poolse mijnwerkers en hun gezinnen een rooms-katholieke achtergrond. Ongeveer driekwart van de mijnwerkers die de overstap vanuit Oostelijk-Centraal Europa naar de Oude Mijnstreek waagden, identificeerden zich als rooms-

⁸¹ Resultatenanalyse van de databases van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in de gemeentes Eygelshoven, Kerkrade, Schaesberg, Simpelveld en Ubach over Worms.

⁸² Ibidem.

⁸³ Database van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in Schaesberg.

katholiek. Zij vonden hun oorsprong in een veel groter gebied dan hun protestantse evenknieën. Hun concentratie lag voornamelijk in de provincies Posen, Pommeren en Neder-Silezië. Kaart 3 bracht de geboorteplaatsen van de Poolse rooms-katholieke mijnwerkers in kaart. Met name in Neder-Silezië was het overgrote deel van de bevolking aldaar homogeen katholiek. In tegenstelling tot Posen en Pommeren, die zich religieus pluriformer aftekenden. Deze regionale spreiding van religie in het Duitse Keizerrijk is eveneens op kaart 4 weergegeven. Een exemplaar van deze religieuze pluriformiteit was de mijnwerker Valentinus Walczak. Hij werd rooms-katholiek gedoopt in zijn geboorteplaats Smolitz (thans Smolice) in de toenmalige provincie Posen. Hij trouwde later met de calvinistische (in de Nederlandse bevolkingsregisters aangeduid als Nederlands-hervormd) Anna Friedrichs. Zij zag het levenslicht in het nabijgelegen Gostingen (thans Gostyn).⁸⁴ Deze gemengde huwelijken tussen deze geloofsgemeenschappen vond daarentegen echter maar zelden plaats, in ieder geval onder de onderzochte groep.

De tweede generatie Poolse mijnwerkers is tot op heden nog niet onderzocht wat betreft hun afkomst en religie. De situatie in het Poolse taalgebied na de Eerste Wereldoorlog bemoeilijkte dat onderzoek. De grenzen in dit gebied veranderden en miljoenen mensen moesten (noodgedwongen) verhuizen. Polen verkreeg in 1921 zijn eigen staat door toedoen van onder meer de Verenigde Staten. Het Duitse Keizerrijk (en de latere Weimarrepubliek) verloor na de Eerste Wereldoorlog ruim twintig procent van zijn toenmalig grondgebied.⁸⁵ Na de Tweede Wereldoorlog raakte Duitsland met de val van het Derde Rijk, nogmaals 20% van zijn territorium kwijt. Onder invloed van de Sovjet-Unie schoof de Poolse grens 150 kilometer westwaarts.⁸⁶ Na deze periode ontstond een trendbreuk in de bevolkingssamenstelling ten aanzien van het verleden. De etnische Duitsers in Oost- en West-Pruisen moesten deze gebieden gedwongen verlaten, zij werden ook actief verjaagd. Een deel van Oost-Pruisen werd een exclave van Rusland en ging verder onder de naam Kaliningrad. Nadat het communisme definitief voet aan de grond kreeg in Polen omstreeks 1949, werden onder invloed van de Poolse Communistische Partij geen gegevens meer verstrekt omtrent religieuze aanwezigheid. Dit kwam doordat het communisme religie afwees. Hierdoor was het buitengewoon lastig om in deze periode een beroepsprofiel met betrekking tot afkomst en religie te kunnen geven van deze generatie Poolse mijnwerkers. Hiervoor zou verder

⁸⁴ Database van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in Eygelshoven.

⁸⁵ Michael Sontheimer, 'Churchills Streichhölzer' in: Norbert Pötzl, Uwe Klusmann en Annette Grossbongart, *Die Deutschen im Osten Europas* (Hamburg, derde editie 2021) 216-232, aldaar 218-223.

⁸⁶ Ibidem, 218-223.

onderzoek moeten worden gedaan in bijvoorbeeld de naturalisatiedossiers van deze mijnarbeiders. Een andere mogelijkheid zou de instroom van Polen per gemeente per jaar te onderzoeken.

Conclusie

Dit paper heeft allereerst geprobeerd bij te dragen aan de geschiedschrijving van arbeidsmigratie in Nederland. Aan de hand van voorgenoemde gegevens kon een systematisch profiel worden weergegeven van de Poolse mijnarbeiders in Nederlandse dienst. Ten tweede trachtte dit onderzoek bij te dragen aan de historiografie over een halve eeuw Poolse aanwezigheid in Zuid-Limburg. Dit onderzoek heeft geprobeerd een antwoord te geven op de volgende hoofdvraag: hoe zag de migratiegeschiedenis en het systematisch profiel eruit van de eerste generatie Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in de Oude Mijnstreek tussen 1906-1919 in vergelijking tot de Poolse mijnwerkers die naar de Oude Mijnstreek kwamen gedurende de periode 1945-1955? Om een beroepsprofiel van beide groepen te kunnen schetsen, bekeek dit paper deze onderzoeksvraag aan de hand van de bevolkingsregisters en aanvullende cijfers, zoals volkstellingen.

Zo kon in beeld worden gebracht hoeveel Poolse mijnwerkers zich hadden gevestigd in de vijf gemeentes tussen 1906-1919 en 1945-1955. Deze mijnwerkers werden door de Nederlandse mijnbesturen vooral in het Duitse Ruhrgebied geworven. Zij zochten actief naar mijnwerkers met ondergrondse ervaring. Zo waagden minimaal 2100 mijnwerkers en gezinsleden de grensoversteek naar Eygelshoven, Kerkrade, Schaesberg, Simpelveld, en Ubach over Worms. Dit bleken er veel meer dan aanvankelijk werd aangenomen. Deze eerste generatie waren echte *Wandervögel*. Dit concept, dat Knotter en Langeweg aandroegen voor deze mijnwerkers leek voor het overgrote deel van hen overeen te stemmen. Zij trokken rond als vorm van collectieve actie om continue betere arbeidsvoorwaarden te kunnen stellen aan de steenkolenmijnen. Dit onderzoek trachtte nog een aspect aan de *Wandervögel* te verbinden, in ieder geval voor de Oude Mijnstreek in Nederland. Gedurende deze periode was er namelijk een schrijnende woningnood: hele gezinnen werden ondergebracht in kelderwoningen. Hierdoor trokken zij eveneens verder, op zoek naar een woning die aansloot bij hun behoeftes. Daarentegen werd de tweede generatie Poolse mijnarbeiders actief door de Nederlandse overheid geworven in Duitsland en Nederland. Deze mijnarbeiders waren onder te verdelen in twee groepen. Enerzijds de oudgedienden, Zij vochten onder geallieerde vlag in de Tweede Wereldoorlog. Anderzijds de *Displaced Persons*, zij waren in Duitsland

terechtgekomen vanwege dwangarbeid of krijgsdienst en werden nadien actief geworven voor de Nederlandse steenkolenindustrie.

Een verdere inkleuring van beide groepen werd gegeven aan de hand van enkele demografische gegevens. De gemiddelde leeftijd van de eerste generatie lag hoger dan aanvankelijk werd aangenomen, tussen de dertig en vierendertig jaar oud. In tegenstelling tot de mijnwerkers die ná de Tweede Wereldoorlog naar Nederland kwamen, zij werden namelijk geworven voor de leeftijd tot dertig jaar. Zij verschilden bovendien betreffende de huwelijks staat. Moest een Poolse mijnwerker van ná 1945 ongehuwd zijn, was ruim negen van de tien Poolse mijnwerkers van de eerste generatie reeds gehuwd toen zij in Zuid-Limburg arriveerden. De eerste generatie huwden bovendien veelal een vrouw van dezelfde afkomst als hij. Ook leek het erop, dat mijnwerkers actief zochten naar een partner binnen de Poolse gemeenschap.

Aansluitend op de partnerkeuze werd de afkomst van de Poolse mijnarbeiders en hun gezinnen in kaart gebracht. Zij kwamen vooral uit het Duitse deel van het Poolse taalgebied, met grote concentraties in nagenoeg elke grensregio van deze periode. Posen en Silezië werden al reeds eerder in de literatuur aangestipt, maar de concentraties in West- en Oost-Pruisen waren tot op heden nog nauwelijks waargenomen. Zij vertrokken voor het grootste deel eerst naar het Ruhrgebied om aldaar in de steenkolenindustrie te werken voordat zij naar Nederland kwamen. Hiermee leek er bovendien sprake van actieve kettigmigratie, ook de gebroeders Hanowski, die vanuit Gelsenkirchen naar Kerkrade kwamen, waren hier een voorbeeld van. Bovendien maakten de Polen veel minder vaak de stap om vanuit Polen rechtstreeks naar Nederland te komen. Niet alleen hun geboorteplaats, maar ook hun religieuze achtergrond werd in kaart gebracht. Minimaal een kwart van deze groep had een protestantse achtergrond, in tegenstelling tot de homogene rooms-katholieke basis die tot op heden werd aangenomen. In de beginjaren van de mijnbouw in Schaesberg was de verhouding zelfs één op twee. Zodoende leek het beeld van de eerste generatie Poolse mijnarbeiders en gezinnen te contrasteren met wat aanvankelijk werd aangenomen.

Daarentegen zijn de geboorteplaatsen en kerkelijke gezindte voor de tweede generatie Poolse mijnarbeiders tot op heden nog niet onderzocht. Bovendien zijn in dit onderzoek slechts vijf gemeentes volledig onderzocht, terwijl de gehele mijnstreek in deze periode zich veel verder uitstreckte. In Heerlen en omgeving, waar zich eveneens grote steenkolenmijnen bevonden, zoals de Oranje-Nassau I en III en de staatsmijnen Emma in Hoensbroek en Hendrik in Brunssum, bleven in dit onderzoek onderbelicht. Verder onderzoek in deze regio zal moeten uitwijzen of het beeld van de Poolse mijnarbeider overeenstemt of tegenwicht

biedt aan voorgenoemde gestelde bevindingen. Bovendien is dit het eerste verkennend onderzoek naar een specifieke groep buitenlandse mijnarbeiders in vergelijkend perspectief, zeker in deze vroege periode. Andere buitenlandse mijnwerkers in deze regio zouden eveneens met elkaar kunnen worden vergeleken, zoals de Slovenen, Tsjechen of de Belgen in Nederlandse dienst. Een ander aspect zou een algeheel onderzoek zijn naar een aantal Poolse mijnwerkers, gezinsleden en hun verblijfplaatsen. Aan de hand hiervan zouden deze aan elkaar kunnen worden gelinkt om zo een patroon omtrent de algehele arbeidsmigratie van de Poolse mijnwerkers te kunnen vaststellen.

Appendix

Kaart 2: de protestantse Poolse mijnwerkers in Kerkrade en omgeving, per gemeente (1906-1919)

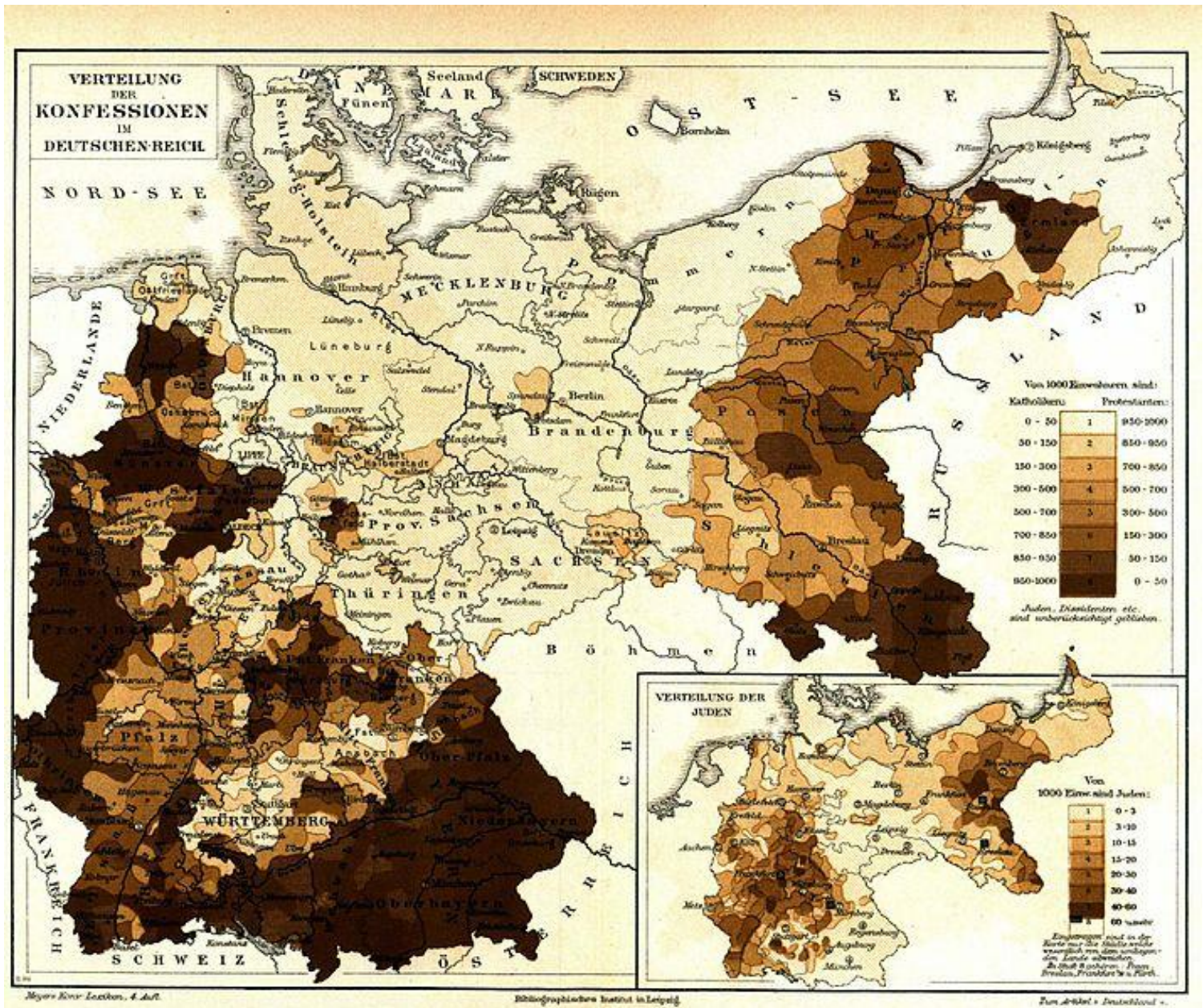
Bron: Resultatenanalyse van de databases van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in de gemeentes Eygelshoven, Kerkrade, Schaesberg, Simpelveld en Ubach over Worms, ontleend aan de bevolkingsregisters.

Kaart 3: de rooms-katholieke Poolse mijnwerkers in Kerkrade en omgeving, per gemeente (1906-1919)

Bron: Resultatenanalyse van de databases van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in de gemeentes Eygelshoven, Kerkrade, Schaesberg, Simpelveld en Ubach over Worms, ontleend aan de bevolkingsregisters.

Kaart 4: het religieuze landschap van het Duitse keizerrijk omstreeks 1890

Bron: Julius Meyer, *Meyers Konversationslexicon* (vierte Edition, Gotha 1890). Hoe donkerder de kleur op de kaart, hoe meer rooms-katholieken hier woonden. Hoe lichter de kleur, des te meer protestanten hier woonden.

Bibliografie

Primaire bronnen

Akten van de burgerlijke stand der gemeente Heerlen, huwelijksakte van Kazimierz Ochman en Praxedas Roszek, gesloten op 24 september 1953.

Database van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in Eygelshoven.

Database van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in Kerkrade.

Database van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in Schaesberg.

Database van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in Simpelveld.

Database van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in Ubach over Worms.

Gemeentearchief Kerkrade, bevolkingsregister der gemeente Eygelshoven, 1906-1920.

Gemeentearchief Kerkrade, bevolkingsregister der gemeente Kerkrade, 1908-1917.

Gemeentearchief Landgraaf, bevolkingsregister der gemeente Schaesberg, 1900-1915.

Gemeentearchief Landgraaf, Register van ingekomen personen der gemeente Ubach over Worms, 1900-1920.

Immigratie en Naturalisatie Dienst, Naturalisatiedossiers 1960, naturalisatie Kazimierz Ochman, dossiernummer: 602/061.

Meyer, J., *Meyers Konversationslexicon*, (vierte Edition, Gotha 1890).

Resultatenanalyse van de databases van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in de gemeentes Eygelshoven, Nieuwenhagen, Kerkrade, Schaesberg, Simpelveld en Ubach over Worms.

RHCL, locatie Heerlen, bevolkingsregister der gemeente Simpelveld, 1900-1922.

Volkstelling 1899, deel 11 provincie Limburg, vijfde deel, kerkelijke gezindte en leeftijd.

Volkstelling 1909, deel 02 T1, Schaesberg.

Volkstelling 1909, deel 02 T1, Kerkrade.

Volkstelling 1920, deel 02 T1, Schaesberg.

Secundaire literatuur

Blazek, M., *Polacy w Westfalii, Die polnische Bergarbeiter in Nordrhein-Westfalen* (Stuttgart 2021).

Brassé, P., Schelven van, W., *Assimilatie van vooroorlogse immigranten. Drie generaties Polen, Slovenen, Italianen in Heerlen* ('s-Gravenhage 1980).

- Castles, S., Haas, H., Miller, M.J., *The Age of Migration: International Population Movements in the modern World* (Londen 2020, zesde herziende versie).
- Dieteren, R., *De migratie in de Mijnstreek 1900-1935* (Nijmegen 1962).
- Goddeeris, I., *De Poolse migratie in België, 1945-1950. Politieke en sociale differentiatie* (Amsterdam 2005).
- Klessmann, C., *Polnische Bergarbeiter im Ruhrgebiet (1870-1945)* (Göttingen 1978).
- Klessmann, C., 'Comparative immigrant history: Polish workers in the Ruhr Area and the North of France' in *Journal of Social History* 20 (1986) 335-353.
- Knotter, A. (ed.), *Mijnwerkers in Limburg. Een sociale geschiedenis* (Nijmegen 2012).
- Langeweg, S., *Mijnbouw en arbeidsmarkt in Nederlands-Limburg. Herkomst, werving, mobiliteit en binding van mijnwerkers tussen 1900 en 1965* (Hilversum 2011).
- Langeweg, S., 'Werving, herkomst en binding van mijnwerkers' in: Ad Knotter, *Mijnwerkers in Limburg. Een sociale geschiedenis* (Nijmegen 2011) 54-99.
- Lucassen, J., Lucassen L., *Vijf eeuwen migratie. Een verhaal van winnaars en verliezers* (Amsterdam 2018).
- Murphy, R., *Gästarbeiter im Deutschen Reich: Polen in Bottrop 1891-1933* (Wuppertal 1985).
- Obdeijn, H., Schrover, M., *Komen en gaan. Immigratie en emigratie in Nederland vanaf 1550*. (Amsterdam 2008).
- Rutten, W., 'Een archipel van koloniën: wonen in de Mijnstreek' in: Ad Knotter, *Mijnwerkers in Limburg. Een sociale geschiedenis* (Nijmegen 2011) 428-458.
- Sontheimer, M., 'Churchills Streichhölzer' in N. Pötzl, U. Klusmann en A. Grossbongart, *Die Deutschen im Osten Europas* (Hamburg, derde editie 2021) 216-232.
- Versteegh, A.P., *De onvermijdelijke afkomst: de opname van Polen in het Duits, Nederlands en Belgisch mijnbedrijf in de periode 1920-1930* (Hilversum 1994).
- Wojciechowski, F., *Voor brood en vrijheid. Honderd jaar Polen in Zuid-Limburg 1900-2000* (Heerlen 2000).
- Wojciechowski, F., *Zij kwamen van ver. De geschiedenis van de oudste Poolse vereniging in Nederland* (Heerlen 2010).
- Wojtkowiak, S., *Je moet weten hoe haas hupt. Herinneringen aan een microkosmos in Limburg* (Schinveld 2000).

Digitaal bronmateriaal

Demijnen.nl, Langeweg, S., Roels, L., Buitenlandse arbeiders in de steenkolenmijnen van Luik en Nederlands-Limburg in de twintigste eeuw: een vergelijking (geraadpleegd 6-12-2021).

Ehemalige-ostgebiete.de (geraadpleegd 20-5-2022).